

УДК 371.134:159.955.85

Полатайко О. М.

КОМПОНЕНТИ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ВЕРБАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

У статті обґрунтовано структурні компоненти художньо-образного мислення; розкрито зміст кожного елементу цього типу мислення в процесі здійснення вербальної художньо-педагогічної інтерпретації художніх творів; доведено взаємодію мотиваційного, емоційного, когнітивного та діяльнісного компонентів художньо-образного мислення в інтерпретаційній діяльності майбутнього вчителя мистецьких дисциплін.

Ключові слова: художньо-образне мислення, структура, вербальна інтерпретація, учитель мистецьких дисциплін.

В статье обоснованы структурные компоненты художественно-образного мышления; раскрыто содержание каждого элемента данного типа мышления в процессе осуществления вербальной художественно-педагогической интерпретации произведений искусства; доказано взаимодействие мотивационного, эмоционального, когнитивного и деятельного компонентов художественно-образного мышления в интерпретационной деятельности будущего учителя художественных дисциплин.

Ключевые слова: художественно-образное мышление, структура, вербальная интерпретация, учитель художественных дисциплин.

The article deals with the structural components of artistic-imaginative thinking, revealed the essence of each element of the thinking in process of creating a verbal interpretation of works of art, the interaction proved motivational, emotional, cognitive and active components of artistic-imaginative thinking in the interpretational activity of the future teachers of artistic subjects.

Keywords: artistic-imaginative thinking, components, verbal interpretation, a teacher of art subjects.

Здатність людини мислити художніми образами органічно втілюється у процесі інтерпретації творів мистецтва. Така специфічна форма художнього мислення характеризується перетворюючою спрямованістю мистецького образу в педагогічну площину та є надзвичайно цікавим і невід'ємним процесом підготовки вчителя мистецьких дисциплін. Це актуалізує проблеми формування художньо-образного мислення майбутніх учителів мистецьких дисциплін як самостійної й повноцінної форми пізнання, одного з видів духовного освоєння світу людиною та важливої умови фахової компетентності у подальшій педагогічній діяльності.

Численні трактування поняття «художньо-образне мислення» в науковій та педагогічній літературі пов'язують його виключно із творенням образу, написанням твору мистецтва або з процесом підготовки і втілення виконавчої інтерпретації. Методологічні засади вивчення феномену «художньо-образного мислення» та його дефініційні характеристики розкриваються у працях багатьох науковців, зокрема таких як А. Андреев, М. Берхін, П. Блонський, Ю. Борев, А. Васадзе, Л. Виготський, Г. Єрмаш, Р. Ингарден, Л. Левчук, О. Онищенко, О. Леонтьєв, В. Медушевський, Б. Неменський, С. Раппопорт, В. Роменець, С. Рубінштейн, О. Тихомиров, В. Шинкарук та ін. Теоретично-методичні положення фахової підготовки майбутнього вчителя мистецьких дисциплін розкриті в наукових доробках В. Андрушенка, О. Ростовського, О. Рудницької, Г. Падалки, О. Щолокової.

Разом з тим спеціального вивчення й аналізу вимагає художньо-образне мислення майбутніх учителів мистецьких дисциплін у процесі створення вербальної педагогічної інтерпретації твору мистецтва, а також визначення його особливостей та структури.

Метою статті є розкриття змісту всіх компонентів та елементів зазначеного типу мислення майбутніх учителів мистецьких дисциплін у процесі здійснення вербальної художньо-педагогічної інтерпретації творів мистецтва.

У психолого-педагогічній літературі змістовий бік процесу мислення подається в єдності когнітивного та емоційного компонентів. Окрім того, залежно від виду професійної діяльності виділяють компоненти операційний і мотиваційний (В. Паламарчук), емпатійний, інтелектуальний та технологічний (О. Ляшенко), підкреслюють важливість словесно-логічного, інтуїтивно-практичного (З. Калмикова) та оцінювально-орієнтаційного (Н. Мозгальова) компонентів.

З урахуванням цих позицій ми виділяємо мотиваційний, емоційний, когнітивний та діяльнісний компоненти художньо-образного мислення.

Чинником, який спонукає особистість до цілеспрямованої активності для задоволення життєво важливих функцій самозбереження, біологічного та особистісного саморозвитку, є потреба. Для кожної особистості притаманним є наявність нижчих та вищих потреб. Вищі потреби є характерними для високого рівня особистісного розвитку, вони сприяють самовдосконаленню, а їх задоволення супроводжується відчуттям радості і щастя. До них належать потреби: самоповаги, самоактуалізації, когнітивні, естетичні та художні. Сприйняття мистецтва обумовлено художніми потребами, які, своєю чергою, складаються з цілої низки вищих потреб, серед яких естетичні та гедоністичні. Загальновідомо, що потреби людини обумовлені процесом її виховання, тобто залучення її до світу матеріальної і духовної культури. Відповідно художні потреби майбутнього вчителя мистецьких дисциплін також залежать від попереднього виховання, художнього досвіду, рівня загальної і духовної культури.

Сприйняти, проаналізувати новий твір мистецтва, відчувати зацікавлення та інтерес у розкритті його змісту або суті, а головне, у висловленні свого бачення і розуміння, аргументації власної точки зору, бажанні створити власну вербальну інтерпретацію – ось цілий комплекс найважливіших мотиваційних утворень, необхідних студенту для процесу інтерпретування, які можна об'єднати під єдиною назвою, «пізнавальна потреба». Разом з тим не слід забувати і про потреби у схваленні, визнанні, компетентності, самоактуалізації, котрі також мають місце і є не менш важливими в процесі здійснення інтерпретації художніх творів.

Задоволення потреб є діяльністю цілеспрямованою. Відповідно, усвідомленням особистісних потреб стає мета, на досягнення якої спрямована діяльність студента, у нашому випадку – вербальна інтерпретація твору мистецтва. Поряд з потребами та інтересами психологія розглядає мотив – поняття, котре характеризує сферу прагнень суб'єкта до діяльності, установками, емоціями та інстинктами. На тому етапі, коли зацікавленість та інтерес стають мотивами діяльності, можна говорити про наявність мотивації. Ступінь мотивації – це ступінь зацікавленості, яка викликає активність.

В основі мотивації до сприйняття та інтерпретації художніх творів залежить усвідомлення корисності і необхідності вербальної інтерпретації творів мистецтва, передбачення почуття задоволення від результату, яке може бути отримане в процесі самої інтерпретаційної діяльності.

Після обробки та узагальнення інформації про види мотивації, описану в літературі з психології, а також виходячи зі спостережень за ставленням студентів до навчання, ми виділяємо такі види мотивації до сприйняття та інтерпретації художніх творів: комунікативну; мотивацію, викликану емоційно-особистісним інтересом студентів до змісту художньої культури як навчальної дисципліни; пізнавальну, що виникла при усвідомленні досягнутого прогресу в оволодінні знаннями, уміннями; смисловою – бажання розкрити смисл і значення твору мистецтва; гедоністичну – отримання естетичного задоволення, насолоди від спілкування з творами мистецтва; професійну – досконале володіння мовою і вміння інтерпретувати твори мистецтва [1].

Сукупністю стійких мотивів, котрі орієнтують діяльність особистості, є спрямованість, яка виступає основним регулятором поведінки. Вона характеризується інтересами, схильностями, переконаннями та ідеалами особистості, відображає її світогляд. Спрямованість на вербальну інтерпретаційну діяльність студента виражається у гармонійності художніх знань, домінуючих мотивах поведінки, а проявляється у мистецькому світогляді, духовних потребах і практичних діях майбутнього вчителя мистецьких дисциплін.

Нарешті, готовність до створення вербальної інтерпретації – установка, що спрямована на інтерпретацію творів мистецтва. Як відомо, передумовою до готовності є наявність певних знань, вмінь, навичок; надання певній дії особистісного значення. Отже, виходячи із зазначеного, враховуючи важливість усіх елементів, ми виділяємо мотиваційний компонент художньо-образного мислення.

Усвідомивши прагнення і отримавши установку на інтерпретацію твору мистецтва, студент намагається його сприйняти. Серед видів сприйняття (перцепції), що дозволяє предметно відобразити світ, психологія окремо виділяє специфічну – художню перцепцію творів мистецтва. Усі найважливіші перцептивні особливості (предметність, цілісність, структурність, константність, апперцепція, осмисленість, вибірковість, ілюзія) є характерними і для художнього сприймання. Тому в педагогічній практиці важливо враховувати досвід та знання студентів, спрямованість їх інтересів, наявність або відсутність установок на художнє сприймання.

Художній твір навчає сприймати правильно, глибоко, всеосяжно, зі смаком не лише той твір, що наразі сприймається, але й інші, він навчає сприйняттю взагалі. На думку О. П. Рудницької, художнє сприймання є комплексною психічною діяльністю, що має виняткове значення для формування розумово-почуттєвої активності людини. Тільки особистість, яка володіє культурою художнього сприймання, здатна до художньо-творчої реалізації та духовного самовдосконалення. Під культурою художнього сприйняття науковець має на увазі: інтерес до мистецтва; вибіркове ставлення до художніх творів; художньо-естетичну ерудицію; емоційність реагування на мистецтво; адекватність розуміння художньої інформації; здатність до творчої інтерпретації образного змісту твору, вплив отриманих художніх вражень на саморозвиток особистості [4].

Важливу роль в інтерпретаційній діяльності відіграють емоції. Вони викликаються її змістом і можуть бути абсолютно різними. Відомо, що емоції впливають на пам'ять, мислення і уяву людини. Емоційна та рефлексорна сторона особистості відіграє значну роль у формуванні світосприйняття. У зв'язку з цим С. Раппопорт зазначав, що процеси художньої свідомості на основі механізмів пам'яті, уваги, інтуїції створюють художні уявлення і емоції [3]. Автор виокремлює такі ознаки художніх емоцій: емоції – носії соціального змісту; «розумні» емоції; негативні емоції, які, піднімаючись до художнього рівня, дають позитивний ефект; емоції, які не стають прямим відгуком на певну життєву подію; емоції, які не існують поза певною системою; емоції, які стають будівельним матеріалом для художньої думки. Таким чином, наступний елемент у структурі художньо-образного мислення – художні емоції та рефлексія.

Вільне, планомірне, свідоме художнє сприйняття, здійснене з певною метою, – спостереження – є одним із засобів отримання інформації. Основна умова успішного спостереження – систематичність, яка ґрунтується на якості поставленої перед студентом задачі, підготовленості та активності його мислення. Високий розвиток спостережливості передбачає бажання пізнати нове, глибоко заникати у світ мистецтва й навколишній світ, готовність сприймати художні твори.

Художнє сприйняття має риси особистості людини, її здатності до естетичного сприйняття і, що особливо вагомо, змісту художньої настанови. Художня настанова може орієнтувати людину на цілісне або вибіркоче сприйняття. Нові образи, думки людина здатна створювати шляхом опрацювання психічних компонентів, набутих у минулому досвіді. Таку здатність людини до створення нових образів називають уявленням. Сутність художніх уявлень проявляється у тім, що узагальнені мистецькі образи дійсності зберігають найхарактерніші особливості світу і є важливими для особистості. Художні уявлення – підсумок чуттєвого пізнання світу мистецтва, практичного досвіду і досвіду художнього сприйняття, надбання кожної особистості. Відомо, що образ-уявлення – вихідна форма розвитку й розгортання психічного життя особистості. Відповідно, художнє уявлення є складовою цієї форми.

Враховуючи важливість елементів – художньої перцепції, художніх емоцій та рефлексії, художньої настанови, художнього уявлення – ми визначили другий компонент художньо-образного мислення – емоційний.

Процес створення вербальної художньо-педагогічної інтерпретації твору мистецтва передбачає мисленнєві операції, котрі відбуваються в свідомості студента і є характерними для мислення загалом. Вони містять: порівняння, класифікацію й систематизацію, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення.

У процесі порівняння творів або художніх образів відкривається їх тотожність і відмінність. З'ясовуючи їх у процесі порівняння, майбутній учитель приходиться до класифікації і систематизації художньої інформації. Уміння порівнювати, класифікувати та систематизувати мистецьку інформацію є первинною, елементарною формою художнього пізнання.

Проте більш глибоке пізнання вимагає розкриття внутрішніх зв'язків, закономірностей та суттєвих властивостей за допомогою аналізу і синтезу. Враховуючи специфіку педагогічної діяльності, найчастіше ми застосовуємо художньо-педагогічний аналіз твору. Глибокий аналіз твору мистецтва, засобів виразності, композиції і структури, твору загалом і окремих його частин невід'ємно пов'язаний із синтезом – сполученням різних складових в єдине ціле. Розгляд окремих частин, фрагментів, деталей твору, тобто вибіркоче сприйняття, здійснюється у тісному зв'язку з цілісним охопленням твору. Таким чином, художньо-педагогічний аналіз втягує в роботу весь психічний апарат студента – емоції, уяву думки з тим, щоб допомогти йому сприйняти основне: побачити те, що одразу не впадає у вічі, невидиме, неловиме. Такий аналіз робить сприйняття студентами твору мистецтва свідомим, а відтак стимулює особистісне ставлення до побаченого, прочитаного або почутого.

Володіння вміннями аналізу, синтезу уможливує процес заглиблення, усвідомлення й узагальнення закономірних взаємозв'язків між об'єктивними характеристиками твору й безпосереднім емоційно-естетичним переживанням, що і є орієнтиром у виборі засобів, способів і форм вираження свого бачення й розуміння цього явища мистецтва. У такий спосіб здійснюється своєрідний перехід у сферу особистісного ставлення до твору й виникає феномен варіантності сприйняття, а відтак і трактування, тобто інтерпретації.

Крім аналізу і синтезу, до мисленнєвих операцій, як відомо, належать судження – де відбувається сполучення понять. Аби перетворити художнє враження в судження про художнє, потрібно навчитися пояснювати свої власні несвідомі почуття. Результатом декількох суджень, або висновком на основі правил логіки стає умовивід – логічна форма мислення. При цьому мисленнєві операції з твором мистецтва можуть відбуватися у свідомості людини й без застосування мови. Таким чином, важливим елементом художньо-образного мислення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін стає здатність до судження й узагальнення.

Аби розуміти твори мистецтва та насолоджуватися ними, необхідно мати художні знання. Чим більше людина обізнана з історією, теорією мистецтва, тим повнішим, точнішим і змістовнішим є її сприйняття

художніх творів. Від рівня, глибини та обсягу художньо-естетичної ерудиції майбутнього вчителя мистецьких дисциплін залежить ступінь узагальнення його художніх знань. Крім того, застосування мовлення підвищує рівень узагальнення художнього сприймання. Узагальненість є вищим проявом усвідомленого людського сприймання. В акті художнього сприймання, як і сприйманні загалом, втілюється єдність чуттєвих і логічних елементів, взаємозв'язок сенсорної і мисленнєвої діяльності особистості.

Виходячи з вищезазначеного, ми виділяємо когнітивний компонент художньо-образного мислення, який включає такі елементи: уміння порівнювати, класифікувати та систематизувати мистецьку інформацію, володіння уміннями аналізу, синтезу, здатність до судження й узагальнення, художньо-естетичну ерудицію.

Разом з тим для формування художньо-образного мислення в процесі художньо-педагогічної інтерпретації твору мистецтва необхідним стає діяльнісний компонент, основу якого складає вербальне викладення умовиводу. Першим елементом цього компоненту ми вважаємо пошукову діяльність. Кожен твір мистецтва є унікальним явищем, тому метою інтерпретатора має стати досягнення цієї унікальності. Для здійснення цього потрібне розуміння того, що: кожен художній твір – малий світ, який складає зміст історії мистецтва; по-друге: твір – художнє досягнення, і нарешті: нове творче начало, що міститься у самому творі і може бути розкрито лише за допомогою глибокої художньої інтерпретації.

На думку Г. Зедльмайра, сутність художнього твору не розкривається через підкреслення рис, загальних для школи чи епохи, бо істинна поетична свідомість якраз і відрізняється тим, що відрізняється від школи та виступає як щось самостійне. Не слово має донести думку про твір, а сам твір має заговорити [2]. У педагогічному аспекті вербальна художньо-педагогічна інтерпретація твору набуває особливих рис. Майбутній вчитель мистецьких дисциплін має впливати на художнє виховання молоді, виховувати художній смак, особистісне ставлення дітей до мистецтва загалом і до твору зокрема. Вчитель має підтримувати прагнення дітей сприймати твір, здійснювати акцент на процеси художнього формотворення, знайомстві з творчими доробками та художніми методами. Значну увагу в процесі інтерпретації творів потрібно приділити розвитку здатності розуміти цінність твору, зберігаючи при цьому особистісне ставлення до нього.

Відомо, що кожен художній твір є результатом образного пізнання і відображення реальної дійсності художником. Зображаючи дійсність, автор подає своє бачення світу і втілює його за допомогою художньої мови. Конкретний художній текст передає такий зміст, який не може бути виражений іншими засобами виразності. Специфічною рисою художнього тексту є його абсолютна антропоцентричність, тобто пізнання й відображення світу в художньому творі спрямовано в першу чергу на пізнання людини, а усі художні події, зображені у творі, є засобом його всебічного показу. Свої ціннісні уявлення про людину митець розвиває насамперед у системі художніх образів. Реципієнт, як завершальна ланка духовно-практичної діяльності з естетичного оволодіння дійсністю, сприймає ці образи й збагачує їх суб'єктивним змістом, залежно від власних взаємин зі світом. Таким чином, категорії автор – твір – реципієнт є визначальними центрами антропометричної структури твору мистецтва.

Виходячи з вищезазначеного, стає зрозумілим, що у діяльнісному компоненті художньо-образного мислення важливим елементом стає творчо-виконавська діяльність – виконання твору (музичного, літературного) і створення його вербальної художньо-педагогічної інтерпретації з художньо-педагогічним впливом, який не є можливим без власного ставлення, емоційного викладення матеріалу і володіння мовою.

Говорити, аналізувати, висловлювати власну думку, творити вербальний образ твору стає необхідними уміннями студента, а також є основними умовами створення художньо-педагогічної інтерпретації творів мистецтва. Художня мова твору обумовлена особливостями індивідуального мислення автора, його стилю і рисами, які є притаманними певному виду мистецтва. Художня мова різуче відрізняється від мови, яку людина застосовує у звичайному житті. При бажанні охопити, зрозуміти та інтерпретувати твір мистецтва людина потрапляє у термінологічне різноманіття, необхідне для цього. Таким чином, необхідним стає застосування доступних наукових термінів, котрі сприяють моделюванню власної інтерпретації твору.

Не викликає сумніву, що майбутній вчитель мистецьких дисциплін повинен володіти спеціальною лексикою на тлі глибоких знань з історії та теорії мистецтва. Це необхідно для виконання основних завдань: надати характеристику певної епохи в історії художньої культури, основних видів та стилів у мистецтві; доступно подати матеріал, акцентуючи увагу на шедеврах світової художньої культури та їхньої ролі в історії людства; створити власну художньо-педагогічну інтерпретацію твору мистецтва.

Варто зазначити, що неможливим є сприйняття, розуміння, а тим більше інтерпретування художнього образу в рамках лише музикознавства чи мистецтвознавства. У мові інтерпретатора з'являються терміни, що відповідають естетичним категоріям, таким як: прекрасне, потворне, смак, диспропорція, гра, сатира, канон, катарсис, краса, трагічне, комічне, фантастичне, художній образ. Філософічність мистецтва піднімається над естетичними виступами художніх творів і є тим спільним, що може

об'єднати різні твори одного або кількох авторів, твори різних видів мистецтва і різних епох. Саме тому природним є вживання інтерпретатором філософських понять: істина, буття, добро, справедливість, мораль, розум, піднесене, героїчне, гармонія, творчість, культура, гуманізм, світогляд тощо.

Будь-яка педагогічна діяльність неможлива також без знань психології особистості, психології мистецтва, вікової психології, а відтак і володіння основною психологічною термінологією.

Отже, для успішної вербалізації висновків у процесі створення інтерпретації необхідним є аналітична діяльність – вербальне викладення умовиводів із застосуванням наукових понять філософії, естетики, психології, педагогіки та мистецтвознавства, доступних учням різних вікових категорій.

Таким чином, розділяючи думку про обов'язкову наявність у структурі художньо-образного мислення чуттєвої та раціональної складових, ми підкреслюємо, що основними у структурі художньо-образного мислення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін у процесі інтерпретації творів мистецтва стають: мотиваційний, емоційний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Необхідно зазначити, що в художньо-образному мисленні, яке відбувається у процесі інтерпретації творів мистецтва, усі компоненти є одночасно чинними.

Список використаних джерел:

1. Борисова А. О. Мотивація як компонент навчальної діяльності при викладанні іноземних мов у немовному вузі / А. О. Борисова // Наукові записки. – Серія «Філологія». – Острог: Видавництво НАУ «Острозька академія». – Вип. 6. – 2006. – 350 с.
2. Зедльмайр Г. Искусство и истина: теория методика истории искусства / Зедльмайр Г. Перевод с немецкого. – СПб: Аxiома, 2000. – 272с.
3. Раппопорт С. Х. От художника к зрителю. Проблемы художественного творчества / С. Х. Раппопорт. – «Советский художник». – М.: 1978, 237 стр.
4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.